

Aldona PRAŠMANTAITĖ
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva

Užnemunės evangelikai liuteronai XIX a.: parapijų tinklo genezės metmenys

SANTRAUKA. Remiantis temos istoriografija ir pirminiais šaltiniais straipsnyje nagrinėjamas evangelikų liuteronų parapijų steigimo algoritmas XIX a. Užnemunės regione. Atliktas tyrimas teikia pretęstą kvestionuoti istoriografijos teiginį apie reikšmingą Prūsijos valstybės indėlį į evangelikų liuteronų parapijų steigimą šiose žemėse. Naujosios Rytų Prūsijos provincijos laikotarpiu Užnemunės regione nebuvo įkurta nė viena nauja evangelikų liuteronų parapija. Evangelikų liuteronų parapijų tinklo genezė XIX a. Užnemunės regione viena-reikšmiškai sietina su Lenkijos karalystės laikotarpiu ir privačia Lietuvos bajorų iniciatyva. Atliktas tyrimas patvirtino darbinę hipotezę apie tikinčiųjų bendruomenės svarbą kuriant naujas parapijas. Parapija buvo steigama tik išsiaiškinus, kad potencialūs parapijiečiai išgalės savo lėšomis prisidėti prie šios bažnytinės administracinės struktūros deramo funkcionavimo. Straipsnyje nagrinėti atvejai leidžia teigti buvus reikšmingą privačios mecenatystės indėlį steigiant naujas parapijas Lenkijos karalystės laikotarpiu. Tyrimui pasirinktų evangelikų liuteronų parapijų įkūrimo aplinkybių analizė leidžia konstatuoti buvus įvairių jų steigimo modelių. Argumentuotam atsakymui apie Užnemunės regione vyravusius evangelikų liuteronų parapijų steigimo modelius reikėtų platesnės imties tyrimų.

RAKTAŽODŽIAI: Užnemunės regionas, evangelikų bendruomenės, evangelikai liuteronai, parapijų tinklas.

Įvadas

Lietuvos Evangelikų Bažnyčių istorijos kontekste Užnemunės¹ regionas XIX a. išsiskyrė dėl evangelikų liuteronų (toliau – EL) parapijų tinklo atsiradimo ir didesnio šio tikėjimo išpažinėjų skaičiaus, lyginant su reformatais. Evangelikų Reformatų Bažnyčios parapijų tinklas Užnemunėje nesusiformavo, nors, pagal dabartinio temos tyrimo etapo duomenis, dokumentuota evangelikų reformatų istorija šiame regione yra

¹ Iki XVIII a. pabaigos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės daliai kairiajame Nemuno krante įvardyti dažniau vartotas pavadinimas „Sūduva“, „Sūduvos kraštas“.

gerokai ankstesnė nei liuteronų. Antai žinoma, kad Seirijuose 1584 m. kunigaikštis Mikalojus Radvila pastatydino maldos namus čia tuomet jau gyvenusiems evangelikams reformatams. Seirijų atvejis leidžia manyti, kad Evangelikų Reformatų Bažnyčia Užnemunėje jau XVII a. buvo pasiekusi tam tikrą administracinių struktūrų raidos etapą. Vis dėlto tolesnė įvykių raida šio teiginio nepatvirtina. Akivaizdu, kad Seirijų evangelikų reformatų parapijos įsteigimas netapo akstinu plėsti šio tikėjimo išpažinėjų Bažnyčios administracines struktūras. Fragmentiški šaltinių duomenys leidžia manyti, kad EL parapijos Užnemunės regione radosi iš esmės tuo pačiu laiku kaip ir evangelikų reformatų, tačiau vietovės, kuriose jos galimai veikė Abiejų Tautų Respublikos laikotarpiu, iki šiol nėra deramai argumentuotai identifikuotos. Kai kuriuose šaltiniuose užsimenama, kad EL parapijos buvusios Virbalyje ar Vižainyje², bet XVIII a. pab. minėtose vietovėse jų jau nebūta. Kada ir kokiomis aplinkybėmis jos nunyko – neaišku. Įvykių raida leidžia teigti, kad EL Bažnyčios administracinių struktūrų radimasis Užnemunės regione suintensyvėjo XIX a. Ligšioliniai Užnemunės EL parapijų tinklo raidos tyrimai atskleidė, kad parapijų tinklas regione susiformavo iki XIX a. vidurio³. Žvelgiant iš laiko perspektyvos akivaizdu, kad XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais prasidėjęs EL parapijų steigimas buvo sąlygotas XVIII–XIX a. sandūros politinio žemėlapių pokyčių. Abiejų Tautų Respublikos teritoriją XVIII a. pabaigoje okupavus Rusijos imperijai, Austrijai ir Prūsijai, į pastarąją atitekusių iki tol menkai apgyvendintą Užnemunę iš Prūsijos centrinių ir pasienio žemių pradėta masiškai perkėlinėti gyventojus. Absoliuti dauguma jų išpažino EL tikėjimą, tad Užnemunės regionas Bažnyčios istorijos raidos kontekste yra informatyvus tiriant EL parapijų tinklo genezę.

Straipsnio tikslas – remiantis pirminiais šaltiniais ir šiai temai skirta literatūra rekonstruoti EL Bažnyčios parapijų Užnemunės regione tinklo genezę. Parapijų steigimo aplinkybių atskirose vietovėse analizė turėtų padėti nustatyti po Abiejų Tautų Respublikos žlugimo regione vyravusių šių administracinių EL Bažnyčios struktūrų kūrimo modelius. Analizei tikslingai pasirinktos keturios vietovės – Garliavos, Marijampolės ir Šakių bei Žemojo Gelgaudiškio. Pasirinkimą iš dalies lėmė šaltinių bazė (žr. toliau). Formuluojama darbinė hipotezė, kad Užnemunės EL parapijų steigimo procese XIX a. pagrindinis vaidmuo teko konkrečios vietovės tikinčiųjų bendruomenei. Chronologinės tyrimo ribos apima laikotarpį nuo XIX a. pradžios iki paskutinių penktojo dešimtmečio metų. Naudojamas istorinės analizės tyrimo metodas.

² Augustinas Janulaitis, *Užnemunė po Prūsais 1795–1807. Istorinis ir teisės ir politikos tyrinėjimas* (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1928), 352; Grzegorz Błaszczyk, *Żmudź w XVII i XVIII wieku. Zaludnienie i struktura społeczna* (Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1985), 91.

³ Woldemar Gastpary, *Historia protestantyzmu w Polsce od połowy XVIII w. do I wojny światowej* (Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 1977); Aldona Prašmantaitė, „Užnemunės evangelikų parapijų tinklas XIX a.: pagrindinės raidos tendencijos“, in *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*, sud. Skirmantė Smilingytė-Žeimienė (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005), 98–107.

Istoriografijos ir šaltinių metmenys

Kai kurie Užnemunės EL parapijų raidos aspektai jau buvo nagrinėti. Vienas iš bene labiausiai tyrėjus dominusių klausimų buvo parapijų steigimo iniciatyvos fenomenas. Egzistuoja dvi skirtingos nuomonės. Antai Augustinas Janulaitis, remdamasis Augusto Carlo von Holsche'ės darbu⁴, dar XX a. trečiame dešimtmetyje rašė, kad idėja stiprinti evangelikų pozicijas katalikiškame krašte pirmiausia kilusi iš Prūsijos atvykusiems valdininkams. Jie ir buvę naujų bažnyčių statymo iniciatoriai tose vietovėse, kuriose kūrėsi emigrantai iš Prūsijos⁵. Priešinga nuomonė dėl parapijų steigimo iniciatyvos vyrauja lenkų istoriografijoje. Teigiama, kad Prūsijos valdžia besikuriančioms parapijoms teikusi labai menką paramą. Pastarasis faktas laikomas argumentu, kuriuo remiantis naujų parapijų steigimas priskiriamas vietos bajorams. Tvirtinama, kad kurdami naujas gyvenvietes jie kvietėsi amatininkus, kurių dauguma buvo iš Prūsijos⁶. Prie vieningos nuomonės neprieita, tačiau atlikti tyrimai perša prielaidą, kad šiuo konkrečiu atveju tiesa yra per vidurį. Turint omenyje, kad Užnemunės EL kurį laiką (žr. toliau) buvo pavaldūs Prūsijos valdžios institucijoms, visiškai atmesti jų indėlį steigiant parapijas nėra pagrindo. Fragmentiškų duomenų apie Užnemunės EL parapijų atsiradimą XIX a. ir jų dvasininkus pateikė į Lenkijos evangelikų, ypač evangelikų liuteronų, istoriją gilinęs Eduardas Kneifelis XX a. 7–8 dešimtmečiais išleistuose veikaluose⁷. Į EL parapijų tinklą Užnemunės regione kaip sąlyginai savarankų analizės objektą pirmisiais XXI a. metais dėmesį atkreipė Witoldas Jemielity'is. Atskaitos tašku imdamas pasaulietinį administracinį regiono suskirstymą, parapijų raidą jis nagrinėjo Lenkijos karalystės rytinių žemių kontekste. Dėl pirminiuose šaltiniuose fiksuotų duomenų apie parapijiečių skaičių ir jo dinamiką įvedimo į mokslo apyvartą W. Jemielity'io darbas atlieka informatyvaus šio regiono evangelikų parapijų enciklopedinio žinyno funkcijas⁸. Prieš daugiau nei porą dešimtmečių Aldonos Prašmantaitės pradėti Užnemunės evangelikų liuteronų parapijų tinklo susiformavimo ir raidos tyrimai⁹

⁴ *Geographie und Statistik von West-Süd- und Neu-Ostpreußen: nebst einer kurzen Geschichte des Königreichs Polen bis zu dessen Zertheilung: nebst einer Chartre von West-, Süd- und Neuost-Preußen*, bearbeitet und herausgegeben von A. C. von Holsche (Berlin: bei Friedrich Maurer, 1804).

⁵ Janulaitis, *Užnemunė po Prūsais*, 352.

⁶ Žr. pvz., Gastpary, *Historia protestantyzmu w Polsce*, 221–222.

⁷ Eduard Kneifel, *Die evangelisch-augsburgischen Gemeinden in Polen 1555–1939* (Vierkirchen über München: Hohenloher Druck und Verlagshaus Gerabronn-Craillshheim, 1971); —, *Die Pastoren der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen. Ein biographisches Pfarrebuch mit einem Anhang* (Niederbayern: Freimund-Druckerei in Neuendetellsau bei Ansbach, Bayern, 1967).

⁸ Witold Jemielity, „Ewangelicy we wschodnim rejonie Królestwa Polskiego“, *Prawo Kanoniczne: Kwartalnik Prawno-Historyczny*. T. 46, Nr. 3–4 (2003), 111–170.

⁹ Aldona Prašmantaitė, „Die Evangelischen Kirchen Litauen 1795–1918“, in *Die reformatorischen Kirchen Litauens. Ein historischer Abriss*, herausgegeben von Arthur Hermann und Wilhelm Kahle (Erlangen: Martin-Luther-Verlag, 1998), 137–172; —, „Parafia ewangelicko-augsburska w Szakach w XIX wieku“, in *Europa Wshodu i Zachodu* (Poznań, 1998), 42–45; —, „Lietuvos evangelikų Bažnyčių istorijos bruožai XIX a.“, in *Lietuvos evangelikų bažnyčios. Istorijos metmenys*, sud. Arthur Hermann (Vilnius: Baltos lankos, 2003), 163–220; —, „Užnemunės evangelikų parapijų tinklas XIX a.: pagrindinės raidos tendencijos“, in *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*, 98–107.

pasekėjų, kaip buvo galima tikėtis, nesulaukė. Monografijos lygmeniu šio regiono EL Bažnyčios istorija nėra apibendrinta. Galima kelti prielaidą, kad viena iš to priežasčių yra tokios krypties tyrimams būtinų pirminių šaltinių fragmentiškumas.

Šiai temai svarbių pirminių šaltinių rinkinys yra saugomas Varšuvoje esančiame Vyriausiam Senujų Aktų Archyve (*Archiwum Główne Akt Dawnych*, toliau – AGAD), Lenkijos karalystės centrinės religinės valdžios institucijų 190-ajame fonde (*Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego, zespół 190*, toliau – CWW KP, zesp. 190). Užnemunės parapijų istorijai informatyvių duomenų rasti galima šiame fonde esančiame EL Bažnyčios Varšuvos konsistorijos dokumentų rinkinyje. Tai – ir atsakingoms institucijoms adresuoti prašymai dėl parapijos vienoje ar kitoje vietoje įkūrimo, ir steigiamų parapijų pirmųjų tarybų narių bei parapijiečių sąrašai, parapijų ribų svarstymo dokumentacija ir kt. Tačiau šio rinkinio dokumentai Antrojo pasaulinio karo metais ypač nukentėjo¹⁰, tad nūdienos tyrėjams belieka susitaikyti su faktu, kad praktiškai teks dirbti su iki mūsų dienų išlikusiais dokumentų fragmentais, ir pripažinti, jog anaip tol ne visus atsakymus į tyrimo pradžioje keltus ar jo eigoje kilusius klausimus pavyks deramai atsakyti, argumentuojant šaltinių duomenimis.

Konfesinio pavaldumo raidos apmatai

Po Abiejų Tautų Respublikos sužlugdymo XVIII a. pab., iš Prūsijai atitekusių lietuviškos Užnemunės ir Lenkijos žemių buvo sudaryta Naujosios Rytų Prūsijos provincija (1796 m.), padalyta į Balstogės ir Plocko departamentus. Šių teritorijų gyventojai evangelikai liuteronai tapo pavaldūs Berlyno konsistorijai¹¹. 1807 m. įsteigus Varšuvos kunigaikštystę, joje atsidūrė ir Užnemunė. Atitinkamai buvo pertvarkytas ne tik pasaulietinis, bet ir konfesinis valdymas. Evangelikų bendruomenių reikalų tvarkymą iš Berlyno konsistorijos perėmė Varšuvos kunigaikštystės vidaus reikalų ministras. Jo kompetencijai priklausė parapijų administravimo, finansų ir religinio mokymo organizavimo klausimai. Parapijų dvasininkus taip pat skyrė vidaus reikalų ministras. Pirmaisiais antrojo dešimtmečio metais ir evangelikams liuteronams, ir evangelikams reformatams buvo leista įkurti atskiras konsistorijas¹². Dvasininkai buvo prilyginti valstybės valdininkams, tad atlyginimas jiems mokėtas iš valstybės išdo. Taigi pasaulietinė valdžia praktiškai kontroliavo visas religinės bendruomenės veiklos sritis. Tačiau apie liuteronų bendruomenių raidos istoriją iki Varšuvos karalystės įkūrimo yra žinoma mažiausiai.

1815 metais įkūrus Lenkijos karalystę, Užnemunė pateko į jos sudėtį. Pagal Karalystės konstituciją, konfesiniai reikalai buvo deleguoti vyriausybinei (valdinei) Tikyby

¹⁰ Hanna Krajewska, „Akta kancelarii Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Archiwum Głównym Akt Dawnych“, in *Archeion*. T. LXXXVIII (Warszawa-Łódź, 1990), 87–99.

¹¹ Janulaitis, *Užnemunė po Prūsais*, 58–60, 352 ir kt.

¹² Gastpary, *Historia protestantyzmu w Polsce*, 224–244.

ir viešojo švietimo komisijai (*Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, KRWR i OP)¹³. Evangelikų dvasininkams – ir reformatams, ir liuteronams – konstitucija garantavo metinę paramą iš valstybės išdo¹⁴, tad evangelikų dvasininkija iš esmės buvo finansiškai priklausoma nuo pasaulietinės valdžios.

Pastebėtina, kad skirtingai nuo Lietuvos evangelikų reformatų Sinodo, atkakliai siekusio išsaugoti savarankiškumą, Lenkijos evangelikai reformatai, neišlaikę sinodinio valdymo institucijos tęstinumo, nuo pat XIX a. pradžios buvo suinteresuoti abiejų Bažnyčių – ir liuteronų, ir reformatų – valdžios sukonzentravimu vienoje institucijoje, atliekančioje koordinuojančio centro vaidmenį. Galiausiai 1828 m. buvo įkurta Generalinė evangelikų konsistorija su dviem sektoriais – liuteronų ir reformatų. Konsistorijai vadovavo du pasaulietinės valdžios vienerių metų kadencijai tvirtinami pirmininkai, kurių kandidatūras parinkdavo Tikybų ir viešojo švietimo vyriausybinių komisija¹⁵. Iš evangelikų reformatų Bažnyčios komisijos pirmininku 1828 m. buvo patvirtintas Karolis Diehlas, iš evangelikų liuteronų – Bogumiūlas Lindė¹⁶. Šis dviejų konfesijų susivienijimas istoriografijoje vertinamas kaip administracinė sąjunga, kuria buvo suinteresuoti evangelikai reformatai, vildamiesi sustiprinti savo pozicijas prieš daug gausesnes evangelikų liuteronų bendruomenes¹⁷. 1828 m. pabaigoje Generalinei evangelikų konsistorijai priklausiusi teritorija suskirstyta į superintendentų vadovaujamas superintendentūras. Plocko superintendentu, kuriam buvo pavaldūs ir Užnemunės evangelikai, tapo liuteronų kunigas Janas Karolis Hewelkė¹⁸. 1832 m. Tikybų ir viešojo švietimo vyriausybinių komisija buvo sujungta su Vidaus reikalų vyriausybinių komisija (*Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych*, KRSW). Ši naujai įkurta institucija – Vidaus, dvasinių ir viešojo švietimo reikalų vyriausybinių komisija (*Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego*, KRSD i OP) ir buvo atsakinga už religinių reikalų tvarkymą Lenkijos karalystėje. 1839 m. iš Vidaus, dvasinių ir viešojo švietimo reikalų vyriausybės komisijos kompetencijai priskirtų sričių eliminavus švietimo sritį, pokyčiai atsispindėjo ir komisijos pavadinime. Nuo šiol konfesinius reikalus sprendė Vidaus ir dvasinių reikalų vyriausybinių komisija (*Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych*, KRSDiD). Aukščiausia evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų bažnytinė vadovybė – Generalinė evangelikų konsistorija – nepateisino su ja sietų abiejų konfesijų suvienijimo vilčių ir buvo panaikinta. Motyvuojant Lenkijos karalystės ir Rusijos imperijos protestantų bendruomenių

¹³ Šiame straipsnyje Lenkijos karalystės laikotarpiu veikusių konfesijų administravimo struktūrų pavadinimai lietuvių kalba vartojami sekant Seinų kunigų seminarijos veiklą XIX a. tyrinėjusio istoriko Algimanto Katiliaus į lietuvių istoriografiją įvesdintais terminais. Žr. Algimantas Katilius, *Katalikų dvasininkų rengimas Seinų kunigų seminarijoje (XIX a. – XX a. pradžia)* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2009), 27–33 ir kt.

¹⁴ Gastpary, *Historia protestantyzmu w Polsce*, 224–244.

¹⁵ „Ustanowienie Jeneralnego Konsystorza Ewangelickiego na całe Królestwo Polskie 1828 r. dn. 14 / 26 lutego“, in *Dziennik Praw*. T. 12 (Warszawa, 1828), 43–51.

¹⁶ Gastpary, *Historia protestantyzmu w Polsce*, 221–222.

¹⁷ *Ibid.*, 265.

¹⁸ *Ibid.*, 251.

valdymo suvienodinimo svarba, 1849 m. vasario 8 (20) d. imperatoriaus įsaku vėl buvo įsteigtos atskiros konsistorijos: evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų¹⁹. Daugumos evangelikų liuteronų parapijų Užnemunės regione įkūrimo procesas iki šios reformos jau buvo pasibaigęs.

Svarbų vaidmenį parapijų valdyme turėjo tarybos, vadinamosios kolegijos. Analizei pasirinktu laikotarpiu Lenkijos karalystėje, taigi ir Užnemunėje, jos turėjo didesnes teises nei analogiškos struktūros kitoje Nemuno pusėje, EL parapijose, kurios XIX a. veikė Rusijos imperijos aneksuotose buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse. Parapijiečių renkama tarybą sudarė ne mažiau kaip 4 ir ne daugiau kaip 12 narių. Jų kadencija trukdavo trejus metus. Parapijos taryba neretai buvo tarpinė grandis tarp tikinčiųjų bendruomenės ir konsistorijos. Ji teikdavo konsistorijai tvirtinti sąrašą kandidatų, norinčių užimti parapijos kunigo vietą. Parapiją aptarnaujančiam kunigui susirgus ar ilgesniam laikui išvykus, tarybos pareiga buvo surasti, kas jį galėtų pavaduoti²⁰. EL Bažnyčios istorija Užnemunės regione leidžia teigti, kad parapijų tarybų veikla kai kuriais atvejais buvo reikšminga ir pradiniam parapijų raidos etape (apie tai bus rašoma toliau).

Užnemunės evangelikų liuteronai iki įsteigiant parapijas

Pažymėtina, kad Lietuvos Užnemunės regione iki valstybės padalijimų XVIII a. pab. evangelikai liuteronai dažniausiai gyveno pavienėmis šeimomis (neskaitant galimai veikusios parapijos Virbalyje ar Vižainyje), kurios neretai sudarė mažas po visą menkai apgyvendiną regioną pasklidusias neformalias tikinčiųjų bendruomenes. Antai Šakių apylinkėse evangelikų liuteronų tikėjimą išpažįstančių vokiečių tautybės gyventojų būta jau XVII a. Kiek daugiau jų čia persikėlė iš Zalcburgo XVIII a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje²¹, tačiau jų bendruomenė nebuvo gausi. Panaši situacija buvo ir kitose Užnemunės vietovėse. Lietuvos artilerijos generolo Kazimiero Nestoro Sapiegos nuo 1774 m. valdytos Prienų seniūnijos 1782 m. inventoriaus duomenimis 7 vokiečių šeimos gyveno Marijampolės miestelyje²². Tikėtina, kad visi jie buvo emigrantai, išpažinę evangelikų liuteronų tikėjimą. Parapijai kaip administraciniam religinės

¹⁹ „Ukaz Jego Cesarsko-królewskiej mości, wydany w przedmiocie ustanowienia oddzielnych konsystorzów dla wyznań: Ewangelickiego i Reformowanego w Królestwie Polskim 1849 r. dn. 8/20 lutego“, in *Dziennik Praw*. T. 42 (Warszawa, 1849), 3–5.

²⁰ *Ibid.*, 197–223.

²¹ „Ev.-luth. Kirchengemeinde in Schaken“, in *Bilder aus der Geschichte des evangelischen Deutschtums in Litauen* Vol. 1 (s. l., 1964), 109–110.

²² Prienų seniūnijos 1782 m. inventorius, kun. Jono Reitelaičio 1944–1945 m. darytas nuorašas iš Lietuvos valstybės istorijos archyvo rinkiniuose buvusio dokumento originalo SA 3985 ar 3986, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (VUB RS), f. 102, b. JR 281, l. 81–83v; inventoriaus vertimą į lietuvių kalbą, nenurodydamas į sąrašą įrašytų gyventojų šeimų narių vardų, pateikė A. Miškinis, žr. Algimantas Miškinis, *Marijampolės miestas iki 1940. Istorija ir architektūra* (Vilnius: Mintis, 1995), 23–25.

bendruomenės vienetui rastis evangelikų liuteronų tikėjimą išpažinusių Marijampolės gyventojų skaičius XVIII a. 8–9 dešimtmečiais buvo akivaizdžiai per mažas. Galimas dalykas, kad miestelyje gyvenę vokiečiai kartais susiburdavo bendrai maldai. Klausimas, ar į tokius maldos susibūrimus Marijampolėje atvykdavo kunigas, dabartiniame temos tyrimo etape lieka neatsakytas – tai patvirtinančių duomenų nerasta²³. Tačiau fragmentiškų užuominų vėlesnių metų šaltiniuose apie tarp Užnemunės evangelikų liuteronų XVIII a. pab. – XIX a. pirmaisiais metais paplitusį paprotį pasikviesti kunigą iš Prūsijos pasienio parapijų ar patiems į jas nuvykti, nereiktų ignoruoti.

XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais pradėjus valstybės lygmeniu svarstyti EL parapijų įkūrimo būtinumą, paaiškėjo, kad yra nemažai norinčiųjų išlaikyti senąją tvarką, t. y. susiburti bendrai maldai pagal reikalą ir pasikviesti kunigą iš Prūsijos arba patiems keliauti į pasienio parapijas²⁴. XIX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje susiklostė situacija, kad valstybės lygmeniu buvo suvokta ir aiškiai įvardyta, jog tokia tvarka žalinga, nes iš Prūsijos atvykstančiam kunigui turėjo būti dosniai atlyginama, o į pasienio bažnyčias maldos tikslu vykstančių Užnemunės regione apsigyvenusių išeivių iš Prūsijos kelionės galėjo pakenkti valstybei²⁵. Nepaisant šių neigiamų veiksnių, valdžios sluoksniuose vyravo požiūris, kad nereiktų skubėti steigti naujų parapijų. Manyta, jog geriau būtų sulaukti laiko, kai parapijiečiai patys bus pajėgūs deramai prisidėti prie parapijos išlaikymo, o ne kliautis valstybės išdo parama²⁶. Taigi viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl EL parapijų steigimo procesas Užnemunės regione vyko lėtai, buvo EL tikėjimą išpažįstančių gyventojų skurdas. Svarstant klausimą dėl parapijos įsteigimo Marijampolėje, kaip būsimi parapijiečiai užsirašė 196 šeimos. Dauguma jų prie parapiją aptarnaujančio dvasininko, bažnyčios ir patarnautojų išlaikymo galėjo prisidėti 2 lenkiškais auksiniais per metus ir tik kelios mieste gyvenusios šeimos finansiškai buvo pajėgios parapijos reikmėms skirti po 4 lenkiškus auksinus²⁷. Panaši padėtis buvo visame Užnemunės regione, tad XIX a. pirmaisiais trečiojo dešimtmečio metais už religinių reikalų tvarkymą atsakingų valstybės institucijų pareigūnai toliau toleravo ankstesnę tvarką ir neprieštaravo, kad šiose buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse, ypač pasienio vietovėse, įsikūrusiems evangelikams liuteronams religinius patarnavimus teiktų iš Prūsijos atvykstantys dvasininkai²⁸. Kita vertus, mėginimų steigti parapijas būta jau XIX a. pirmaisiais metais.

²³ „Die deutsche evangelisch-lutherische Gemeinde in Mariampol“, in *Bilder aus der Geschichte des evangelischen Deutschlands in Litauen*. Vol. 1 (s. l., 1964), 81–86; Aldona Prašmantaitė, „Die Lutherische Gemeinde in Marijampolė im 19. Jhd.“, in *Annmaberger Annalen* 28 (2020), 6–25.

²⁴ 1817 08 18 Augustavo vaivadijos komisijos raštas Tikybų ir viešojo švietimo vyriausybinei komisijai, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1335, l. 16–18.

²⁵ Ibid.

²⁶ 1821 02 16 Augustavo vaivadijos komisijos raštas Tikybų ir viešojo švietimo vyriausybinei komisijai, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1060, l. 47–50.

²⁷ Ibid.

²⁸ 1822 03 20 Augustavo vaivadijos komisijos raportas Tikybų ir viešojo švietimo vyriausybinei komisijai, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1061, l. 122–125.

Parapijų steigimo ištakos

Pasak A. Janulaičio, Prūsijos valdininkai susirūpino EL bažnyčių statyba tik tada, kai į naujas teritorijas masiškai pradėjo keltis gyventojai²⁹. Dabartinio temos tyrimo etapo duomenimis, Prūsijos valdžios aspiracijas Užnemunėje steigti naujas parapijas vaizdžiai iliustruoja Žemojo Gelgaudiškio atvejis. Pažymėtina, kad Žemojo Gelgaudiškio dvaras XVIII–XIX a. sandūroje buvo vienas iš turtingiausių Marijampolės apskrityje³⁰. Šį dvarą drauge su Šakių miestu nuo XVIII a. trečiojo dešimtmečio valdė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didysis kancleris, Vilniaus kaštelionas Mykolas Čartoriskis (Michał Fryderyk Czartoryski, 1696–1775)³¹. Po jo mirties Žemasis Gelgaudiškis liko giminės rankose. Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo dvarą iš Čartoriskių įsigijo baronas Teodoras Keudellis (vok. T. Keudell)³². Labai galimas dalykas, kad į Užnemunę T. Keudellis buvo persikėlęs Prūsijos valdžios iniciatyva. Pagal tikėjimą priklausęs EL Bažnyčiai, T. Keudellis Prūsijos valdžios 1801 m. buvo įpareigotas įsteigti EL parapiją³³. Netruko paaiškėti, kad T. Keudellio ambicijos įkurti savo valdose evangelikų liuteronų parapiją sutapo su Prūsijos valdžios siekiais. Vertinant iš laiko perspektyvos, derinimo reikalai su Prūsijos institucijomis, atsakingomis už religinių reikalų tvarkybą, šiuo konkrečiu atveju klostėsi sklandžiai. T. Keudellis įsipareigojo savo valdomame Žemajame Gelgaudiškyje pastatyti bažnyčią bei kitus kunigui ir bažnyčios patarnautojams reikiamus pastatus, skirti 4 margus žemės kunigo ir bažnyčios patarnautojų poreikiams. Lėšas, reikalingas kunigo (3000 lenkiškų auksinų metams) ir dviejų bažnyčios patarnautojų (atitinkamai po 260 ir 120 lenkiškų auksinų metams) išlaikymui, buvo numatyta surinkti iš parapijiečių. T. Keudellis tam įsipareigoti neketino. Parapijiečiai nebuvo pasiturintys, todėl trūkstantį sumą tikėtasi gauti iš valstybės išdo. Fragmentiškai šaltinių duomenys leidžia manyti, kad 1805 m. EL parapijos steigimo Žemajame Gelgaudiškyje projektas jau buvo paruoštas, tačiau tolesnė įvykių eiga rodo, kad jis taip ir nebuvo pradėtas įgyvendinti. Pats T. Keudellis, iš laiko atstumo vertindamas pasirėngimą įkurti parapiją pirmaisiais XIX a. metais, buvo linkęs manyti, kad prasidėję politiniai

²⁹ Augustinas Janulaitis, *Užnemunė po Prūsais*, 352.

³⁰ *Ibid.*, 258.

³¹ Algimantas Miškinis, *Šakiai 1599–1999* (Marijampolė: Ramona, 1999), 19.

³² Jonas Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, I d. (Kaunas: Spindulio bendrovės spaustuvė, 1938). Antras (fotografuotinis) leidimas: Jonas Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, I d., pratarinė prof. Antano Tylos (Marijampolė: Piko valanda, 2003), 641–642 (čia ir toliau cituojama iš 2003 m. leidinio); „Ev.-luth. Kirchengemeinde in Schaken“, in *Bilder aus der Geschichte des evangelischen Deutschtums in Litauen*, B. 1, 109. A. Miškinis nurodo T. Keudellį šias valdas pirkus iš Adomo Čartoriskio, žr. Miškinis, *Šakiai 1599–1999*, 28. Pavardės „Keudell“ rašyba įvairuoja. Antai W. Gastparį rašo „Kendell“ (žr. Woldemar Gastpar, *Historia protestantyzmu w Polsce*, 263), Bronius Kviklys – „Keidelis“ (žr. Bronius Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, Vilkauskio vyskupija. T. 2 (Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1982), 140), Antanas Miškinis – „Keudelis“ (žr. Antanas Miškinis, *Šakiai 1599–1999*, 36 ir kt.). Rašytiniuose XIX a. šaltiniuose lenkų k. vėrauja rašyba „Keudell“.

³³ 1818 07 25 Teodoro Keudello raštas Tikybių ir viešojo švietimo vyriausybinei komisijai (KRWR i OP), AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1334, l. 5–10.

neramumai, karas su Prancūzija ir galiausiai valstybinės priklausomybės pokyčiai, dėl kurių Užnemunės regionas 1807 m. tapo Varšuvos kunigaikštystės dalimi, lėmė, kad tąkart parapija Žemajame Gelgaudiškyje nebuvo įkurta³⁴. Prie parapijos įkūrimo reikalų T. Keudellis grįžo tik po gero dešimtmečio, Lenkijos karalystės laikais. Neatmestina, kad tam Žemojo Gelgaudiškio ir Šakių savininką tąkart savaip paakino Garliavos ir Fredos savininko, katalikų tikėjimo išpažinėjo, Juozapo Godlevskio³⁵ siekis įsteigti EL parapiją savo valdose. Atkreiptinas dėmesys, kad savo sumanymą J. Godlevskis, kitaip nei T. Keudellis, pradėjo įgyvendinti sukurdamas materialinę bazę, t. y. pirmiau savo lėšomis jis pastatė EL bažnyčią ir namus parapijos kunigui. Galima daryti prielaidą, kad maldos namų statybos evangelikams liuteronams Garliavoje J. Godlevskis ėmėsi antrojo dešimtmečio pradžioje, prieš tai pasirūpinęs čia pastatyti katalikų bažnyčią, kuri, jo iniciatyva ir lėšomis, Garliavoje iškilo 1809 m.³⁶ EL maldos namų ir parapijos įkūrimo Garliavoje poreikį Garliavos valdų savininkas aiškino šiose vietovėse gyvenančių evangelikų liuteronų gausa. EL parapijos Garliavoje įteisinimo procedūrą J. Godlevskis inicijavo 1816 m., taigi jau Lenkijos karalystės laikais. Be jau pastatytos bažnyčios ir gyvenamųjų bei ūkinių pastatų, J. Godlevskis įsipareigojo paskirti kunigui 3 valakus žemės ir kasmet mokėti po 600 lenkiškų auksinų, numatydamas, kad prie kunigo išlaikymo savo lėšomis turėtų prisidėti ir parapijiečiai³⁷. Prasidėjus svarstymams dėl steigiamos Garliavos EL parapijos teritorijos, T. Keudellis 1817 m. sulaukė pasaulietinės valdžios siūlymo savo valdose gyvenančių evangelikų liuteronų bendruomenę prijungti prie J. Godlevskio steigiamos parapijos. T. Keudellis jį atmetė per didelių atstumų iki Garliavos dingstimi, pasiūlydamas grįžti prie 1805 m. projekto, kuriuo buvo numatytas parapijos įsteigimas jam priklausančiose valdose³⁸. Vis dėlto, turimų šaltinių duomenimis, nėra pagrindo teigti, kad Žemajame Gelgaudiškyje T. Keudellis būtų pastatęs ar bent pradėjęs statyti bažnyčią ir kitus parapijos veiklai reikalingus pastatus, kaip buvo įsipareigojęs 1801–1805 m. parapijos įkūrimo reikalus derindamas su Prūsijos valdžia. Nėra žinoma, kad statybos jis būtų ėmėsis ir Užnemunei tapus Varšuvos Kunigaikštystės

³⁴ 1818 07 25 Teodoro Keudellio raštas Tikybų ir viešojo švietimo vyriausybinei komisijai, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1334, l. 6–9.

³⁵ Juozapas Godlevskis, Upytės sargybininko Pranciškaus Godlevskio sūnus, Kosciuškos sukilimo dalyvis, iš gimtosios Žemaitijos po 1795 m. persikėlęs į Užnemunę ir čia nusipirkęs daugiau nei 2 tūkst. valakų žemės, sumaniai ūkininkaudamas sugėbėjo įsikurti įsigytose valdose ir užsitarnauti visuomenės pasitikėjimą. Varšuvos kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės laikais atstovavo Marijampolės apskrčiai aukščiausiose valdybės valdymo struktūrose. Buvo kelių katalikų bažnyčių statybos mecenatas. Žr. Tadeusz Mencel, „Godlewski Józef“, in *Polski Słownik Biograficzny*. T. 8 (Wrocław-Kraków-Warszawa, 1959–1960), 177–179. Grzegorz Błaszczak savo sudarytame Žemaitijos bajorų herbyne rašo Juozapą Godlevskį buvusį iš Mazovijos kilusios ir Žemaitijoje įsikūrusios (tarp Žemaitijos bajorų šiai giminės linijai priklausę Godlevskiai minimi XVII a. 7 deš.) giminės linijos atstovu. Žr. Grzegorz Błaszczak, *Herbarz szlachty żmudzkiej*. T. 2 (Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2015), 148–150.

³⁶ Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, I d., 408–409.

³⁷ 1816 11 04 Juozapo Godlevskio raštas švietimo ministrui, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1335, l. 3.

³⁸ 1818 07 25 Teodoro Keudellio raštas Tikybų ir viešojo švietimo vyriausybinei komisijai, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1334, l. 9.

(1807–1815) dalimi. Tačiau pasirodo, kad sumanymo T. Keudellis nebuvo atsisakęs. 1818 m. vasarą jis kreipėsi į atsakingas institucijas dėl parapijos Žemajame Gelgaudiškyje įsteigimo ir pateikė jos įkūrimo projektą³⁹. Glaustai pristatęs mėginimus įsteigti parapiją Naujosios Rytų Prūsijos laikotarpiu ir atkreipęs dėmesį, jog tąkart prie parapijos išlaikymo kaštų buvo numatyta prisidėsiant valstybę, T. Keudellis siūlė, kad ši nuostata liktų galioti⁴⁰. Tikybų ir viešojo švietimo vyriausybėnė komisija pavedė Augustavo vaivadijos komisijai pasirūpinti, kad būtų nustatytos parapijos ribos ir įsteigta parapijos taryba⁴¹. Ar tai buvo padaryta – neaišku. Pagal dabartinius duomenimis nėra žinoma, kad EL parapija Žemajame Gelgaudiškyje būtų buvusi įkurta. Viena iš pagrindinių to priežasčių, spėtina, buvo jau minėtas evangelikų liuteronų tikėjimą išpažįstančiųjų neturtas⁴². Kai kuriuose šaltiniuose sutinkamo teiginio apie Šakių dvare Teodoro Keudellio 1805 m. pastatytą bažnyčią⁴³ ar dvare įrengtą koplyčią⁴⁴ dabartiniame temos tyrimo etape turimais šaltinių duomenimis patvirtinti neįmanu.

J. Godlevskio pastangos vis dėlto nenuėjo veltui, manytina, visų pirma dėl didesnio jo angažavimosi ir parapijos veikimui būtinos materialinės bazės sukūrimo. Literatūroje vyrauja nuomonė, jog Garliavos EL parapija buvo įkurta 1818 m.⁴⁵ – tais metais buvo svarstytos Garliavos parapijos ribos, numatyta, kokia atlygio dalis parapiją aptarnaujančiam dvasininkui ir bažnyčios patarnautojams turi būti surinkta iš parapijiečių, kiek turėtų prisidėti valstybė, tačiau parapijos tikinčiuosius aptarnausiantis kunigas nebuvo paskirtas⁴⁶. Augustavo vaivadijos komisija laikėsi nuomonės, kad J. Godlevskio kunigui užrašyti 3 valakai žemės yra per maža, kaip ir jo numatytas mokėti metinis atlyginimas parapijos kunigui – tai buvo tik dalis reikalingos sumos. Komisijos nariai abejojo, ar trūkstamas lėšas pavyktų surinkti iš neturtingų parapijiečių, jiems nepatiko ir J. Godlevskio noras pasinaudoti koliatoriaus teise skiriant parapijos kunigą⁴⁷. Derybos tarp J. Godlevskio bei Tikybų ir viešojo švietimo vyriausybėnės komisijos tarpininkaujant Augustavo vaivadijos valdininkams užtruko, tačiau Garliavos savininkas tvirtai laikėsi savo pozicijos.

Pirmaisiais trečiojo dešimtmečio metais, kai J. Godlevskis tvarkė Garliavoje steigiamos EL parapijos įteisavimo reikalus, T. Keudellis, tikriausiai jausdamasis

³⁹ Ibid., sygn. 1334, l. 5–10.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ 1818 08 14 Tikybų ir viešojo švietimo vyriausybėnės komisijos raštas Augustavo vaivadijos komisijai, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1334, k. 11–12.

⁴² 1821 02 16 Augustavo vaivadijos komisijos raštas Tikybų ir viešojo švietimo vyriausybėnės komisijai, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1060, l. 47–50.

⁴³ Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, I d., 646.

⁴⁴ Miškinis, *Šakiai 1599–1999*, 32.

⁴⁵ Gastpary, *Historia protestantyzmu w Polsce*, 262.

⁴⁶ 1818 10 31 Garliavos EL parapijos įsteigimo protokolas, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1335, l. 187–199.

⁴⁷ 1818 11 20 Augustavo vaivadijos komisijos raštas Tikybų ir viešojo švietimo vyriausybinei komisijai, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1335, l. 58.

įpareigotas 1801 m. su Šakių katalikų parapijos klebonu pasirašyto susitarimo⁴⁸, rūpinsi savo valdose gyvenančiais katalikų tikėjimo išpažinėjais ir skyrė lėšų Šakių katalikų bažnyčios remontui⁴⁹. Apie tai, kad T. Keudellis tuomet būtų lygia greta pasirūpinęs pastatyti maldos namus evangelikams liuteronams, nėra žinoma. Neatmestina, kad viena iš tokio atsainumo tikėjimo brolių reikalams priešasčių galėjo būti aktyvios vietos EL bendruomenės nebuvimas. Parapijos įsteigimas buvo neatsiejamas nuo kaštų išlaikyti patarnaujantį kunigą ir kitus bažnyčios tarnus, nekalbant apie pastato išlaikymą, todėl tai galėjo lemti pačių gyventojų nenorą turėti savo parapiją. T. Keudellio įsipareigojimus įsteigti savo valdose EL parapiją tęsė jo sūnus Gustavas Keudellis. XIX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje G. Keudellis ėmė rūpintis įsteigti parapiją Šakiuose. Jis buvo įsipareigojęs pastatyti bažnyčią, gyvenamuosius namus kunigui ir bažnyčios patarnautojams, todėl Generalinė konsistorija, kiek pakoregavusi planuojamos įkurti parapijos teritorijos ribas, steigimui pritarė. Šakių EL parapijos taryba buvo išrinkta 1839 m.,⁵⁰ o bažnyčia iškilmingai pašventinta 1843 m. vasarą⁵¹. Parapijos taryba šiuo konkrečiu atveju reikšmingesnio vaidmens parapijos steigimo procese nesužadino, veikiau ji pati buvo šio proceso padarinys.

Bendruomenės veiksnio svarbą steigiant parapiją vaizdžiai iliustruoja Marijampolės atvejis. Nors Marijampolės ir miestelio apylinkių EL neturėjo vietos, kur visi galėtų susiburti, tačiau bažnyčios statybos klausimas pirmaisiais amžiaus dešimtmečiais, panašu, net nebuvo svarstytas. Naujų maldos namų statybai reikėjo lėšų, kurių surinkti bendruomenė nebuvo pajėgi. Tad Marijampolės EL, verčiami aplinkybių, pradėjo rūpintis gauti ir maldos namų reikmėms panaudoti 1804 ar 1805 m. Prūsijos valdžios nurodymu kariškiams statytą sandėlį, „prūsiško mūro magaziną“, kuris, tikėtina, pagal paskirtį nebuvo naudojamas nuo Varšuvos kunigaikštystės įsteigimo. Informacinės žinutės apie 1939 m. minėtą parapijos įkūrimo 120 metų sukaktį autorius, pasirašęs pseudonimu „Marijampolietis“, pateikdamas žinių „iš kronikos“, perša mintį, kad sandėlis evangelikų liuteronų maldos namams buvęs perleistas jau tuomet, kai tapo nebenaudojamas pagal paskirtį. Teigiama, kad evangelikai liuteronai už naudojimąsi sandėliu mokėję nuomą⁵².

Pagal dabartiniame temos tyrimo etape turimus duomenis galima teigti, kad bendruomenės prašymas jai skirti buvusio sandėlio pastatą buvo patenkintas tik tai trečiojo

⁴⁸ Miškinis, *Šakiai 1599–1999*, 30–31. A. Miškinis rašo, kad pagal Prūsijos valdžios Katalikų Bažnyčios atžvilgiu vykdytą politiką, kurios esmė buvo Bažnyčiai priklausiusių žemių sekuliarizacija, vietoj nusavintų valdų skiriant piniginę kompensaciją, Šakių klebonas su T. Keudelliu ir pasirašė atitinkamo turinio sutartį. Pagal ją T. Keudellis privalėjo pasirūpinti pastatyti katalikų bažnyčią vietoj nuo 1787 m. buvusios laikinos pastogės. A. Miškinis nurodo, kad T. Keudellis tąkart katalikų bažnyčios statybai tedavė tik miško, o ją savo lėšomis statė parapijiečiai (žr. op. cit., 31).

⁴⁹ Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, I d., 645.

⁵⁰ 1839 09 20 Šakių EL parapijos tarybos rinkimų protokolai, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1366.

⁵¹ 1843 07 17 / 29 Plocko evangelikų vyskupijos superintendente raštas Generalinei Evangelikų konsistorijai; 1843 06 27 Šakių EL bažnyčios pašventinimo ceremonijos aprašymas, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1366, l. 242.

⁵² Marijampolietis, „Marijampolė“, *Lietuvos evangelikų kelias* 21–22, 1939 m. liepos 16 d., 92.

dešimtmečio pradžioje. Lenkijos karalystės vietininkas Józefas Zajączekas 1821 m. gegužės 15 d. raštu Valstybės Tarybai nurodė Marijampolės mieste esantį sandėlį, tuometu administruojamą Vidaus reikalų ir policijos vyriausybės komisijos (*Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji*), perduoti evangelikų liuteronų bendruomenei maldos namams⁵³. Literatūroje minimi 1819 m. Lenkijos karalystės valdžiai⁵⁴ įteikto evangelikų liuteronų bendruomenės prašymo skirti pastatą maldos namams kol kas rasti nepavyko, tačiau jei tokio prašymo ir būta, jo svarstymas užtruko. Žinoma, kad Marijampolės EL 1821 m. valdžios skirtą pastatą tvarkė savo lėšomis. Atrodo, dar tais pačiais metais buvo pastatytas bokštas, kurio kupolą apkalė kalvis Kristijonas Šetleris⁵⁵. Kitais metais bažnyčia buvo pašventinta⁵⁶. Į iškilmes buvo atvykę du kunigai iš Prūsijos parapijų (Širvintos ir Malviškių). Taip pat dalyvavo Garliavos ir Chmielovkos (Chmielówka) evangelikų liuteronų parapijų ganytojai⁵⁷. Taigi Marijampolės ir aplinkinių vietovių evangelikai pagaliau turėjo bažnyčią, kurioje galėjo rinktis ir, tikėtina, susirinkdavo bendrai maldai. Aplinkybė, kad pastatas maldos susibūrimams buvo parūpintas ir sutvarkytas bendruomenės iniciatyva ir lėšomis, liudija ją buvus organizuotą, gebančią susitelkti bendram reikalui. Vis dėlto Marijampolės atveju maldos namai netapo pretekstu įsteigti parapiją. Kunigas nuolatinei tarnystei taip pat nebuvo paskirtas, tad marijampoliečiai, kaip ir anksčiau, kvietėsi kunigus iš kitų parapijų arba keliaudavo į jas patys. Turimi šaltiniai leidžia teigti, kad kunigo paieškos buvo bendruomenės rūpestis.

Marijampolės vaistininkas Karolis Trapas (Karol Trapp) marijampoliečių evangelikų vardu 1825 m. raštu kreipėsi į Marijampolės apskričiai deleguotą Augustavo vaivadijos komisarą, prašydamas evangelikų kunigui iš Širvintos⁵⁸, esančios Prūsijoje, per 5 mylias nuo Marijampolės, išrūpinti valdžios leidimą teikti patarnavimus evangelikų tikėjimą išpažįstantiems marijampoliečiams. K. Trapas rašė, kad valdžiai Marijampolėje skyrus pastatą, buvusį karo reikmenų sandėlį, evangelikų tikėjimą išpažįstantys miestiečiai jį savo lėšomis susiremontavo, pritaikė bažnyčios reikmėms ir tikėjosi bent kartą per ketvirtį sulauksiantys kunigo, tačiau taip neatsitiko. Pasak K. Trapo, jau beveik metai, kai bažnyčioje pamaldos nevyksta. Pagrindinė to priežastis – kunigų trūkumas. Augustavo gubernijoje jų buvo tik du – Chmielovkoje tarnaujantis kunigas Frydrichas Vilhelmas Grabovskis, kuris gyveno kaime už Suvalkų, už 11 mylių nuo Marijampolės, ir arčiau esančią Garliavos parapiją aptarnaujantis kunigas Augustas Borkenhagenas, kuris, pasak K. Trapo, nemokėjo lietuviškai. Lietuvių kalba Marijampolės evangelikams patarnaujančiam kunigui buvo būtina, nes dauguma evangelikų

⁵³ 1821 05 15 Lenkijos karalystės vietininko raštas Valstybės Tarybai, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1340, l. 5.

⁵⁴ Marijampolietis, „Marijampolė“, 92.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.; Miškinis, *Marijampolės miestas iki 1940*, 46.

⁵⁷ Marijampolietis, „Marijampolė“, 92.

⁵⁸ Širvinta (vok. Schirwindt, nuo 1947 m. rus. Kutuzovo) – miestas prie Širvintos ir Šešupės santakos, kairėje Širvintos pakrantėje. Evangelikų liuteronų parapija čia buvo įsteigta XVI a. viduryje.

tikėjimą išpažįstančių miestiečių jokios kitos kalbos nemokėjo⁵⁹. Aplinkybė, kad ši raštą K. Trapas pasirašė evangelikų tikėjimą išpažįstančių Marijampolės gyventojų vardu, tik patvirtina, jog parapijos dar nebuvo ir 1825 m.

Širvintoje nuo 1817 m. kunigavo Kristijonas Vilhelmas Trosenas (Christian Wilhelm Trosien, Širvintos kunigas 1817–1832 m.)⁶⁰. Jis dalyvavo ir 1822 m. šventinant naujai pastatytą Marijampolės bažnyčios bokštą⁶¹. Galima tik spėlioti, kiek kartų kunigas iš pasienyje su Prūsija buvusios Širvintos parapijos buvo atvykęs pas Marijampolės evangelikus, tačiau aišku, kad K. Trapo prašymas tąkart išgirstas nebuvo. Taigi nei 1825 m., nei po keleto metų Marijampolės evangelikai juos nuolat aptarnauti paskirto kunigo nesulaukė.

Parapijos dvasininkija

Viena iš esminių deramą parapijos funkcionavimą užtikrinančių struktūrinių dalių yra parapijos dvasininko institutas. Būta atvejų, kai parapijai aptarnauti buvo skiriamas kitos parapijos kunigas. Antai Generalinės konsistorijos sprendimu naujai įsteigtą Šakių parapiją kurį laiką aptarnavo Garliavos parapijos kunigas⁶². Vis dėlto diskutuotina, ar parapija, nesant nuolatinio ją aptarnaujančio kunigo, gali būti pripažįstama veikiančiu bažnytinės administracijos vienetu. Atlikta analizė leidžia teigti, kad visais atvejais nuolatinio dvasininko klausimas iškildavo jau įkūrus parapiją. Pastovaus vieną ar kitą parapiją aptarnaujančio dvasininko paieškos dažniausiai tęsdavosi ne vienerius metus. Viena iš to priežasčių – dvasininkui kelti reikalavimai, pirmiausia kvalifikaciniai. Egzaminus, suteikiančius teisę būti išsventintam į dvasininkų luomą, paprastai būdavo leidžiama laikyti tik tai turintiesiems aukštąjį teologinį išsilavinimą. Pretenduojančiam į kunigus asmeniui Konsistorijoje išlaikius pirmąjį egzaminą (*pro venia concionandi*) būdavo suteikiama teisė sakyti pamokslus, tačiau toks kandidatas dar negalėjo pretenduoti į parapijos kunigo vietą. Tam reikėjo išlaikyti dar vieną egzaminą (*pro ministerio*). Nuolaidų dėl išsilavinimo nebuvo daroma. Kandidatui į Užnemunės EL parapijos kunigus dar vienu iššūkiu tapdavo kalbiniu požiūriu mišri gyventojų sudėtis. Reikalauta, kad parapijos dvasininkas mokėtų vokiečių, lenkų ir lietuvių kalbas. Tiesa, šiuo metu turimi duomenys leidžia manyti, kad reikalavimo dėl kalbų mokėjimo būta ganėtinai formalaus. Tai vaizdžiai iliustruoja Marijampolės atvejis. Po ilgų kunigo, galinčio nuolat tarnauti Marijampolės EL parapijoje, paieškų

⁵⁹ 1825 04 24 Karolio Trapo raštas į Marijampolę deleguotam Augustavo vaivadijos komisarui, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1340, k. 28–30.

⁶⁰ Friedwald Moeller, *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, Bd. 1: *Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen* (Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V., 1968), 134.

⁶¹ Marijampolietis, „Marijampolė“, 92.

⁶² 1842 12 25 / 1843 01 13 Generalinės evangelikų konsistorijos raštas Vidaus, dvasinių ir viešojo švietimo reikalų vyriausybinei komisijai (KRSWD i OP), AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1366, l. 147.

galiausiai atsirado kandidatas, pats ieškantis kunigo tarnystės. 1830 m. Panemunės dvaro paveldėtojo vaikų mokytojas Karolis Langeė kreipėsi į Konsistoriją, prašydamas leisti jam laikyti egzaminus ir skirti parapiją⁶³. Kokie buvo tokio apsisprendimo motyvai, neaišku.

Į Užnemunę iš Prūsijos K. Langeė buvo persikėlęs vos prieš porą metų, 1828 m. pabaigoje. Ar jis buvo giminytės ryšiais susijęs su Lange'ių gimine, nuo XVII a. Mažojoje Lietuvoje garsėjusia knygrišiais ir knygų leidėjais, kol kas lieka neatsakyta. Aplinkybė, kad Konsistorija patenkino K. Langeės prašymą ir egzaminus laikyti leido, perša mintį, jog dvasininko tarnystei gyvenimą pašvęsti norą išreiškęs mokytojas turėjo aukštąjį teologinį išsilavinimą, tačiau kur jis buvo baigęs mokslus – neaišku. Turint omenyje, kad K. Langeė buvo kilęs iš Prūsijos karalystės, labai galimas dalykas, jog jis buvo Karaliaučiaus universiteto auklėtinis. Marijampoliečiai jau ne vienerius metus rūpinosi turėti bendruomenei patarnaujantį kunigą, todėl tikėtina, kad į šią bendruomenę K. Langeė ir buvo nukreiptas. Konsistorijoje išlaikęs pirmąjį egzaminą, suteikiantį teisę sakyti pamokslus, K. Langeė atvyko prisistatyti Marijampolės evangelikams liuteronams. Bendruomenei apie pretenduojančiojo būti jų kunigu pamokslus buvo pranešta prieš dvi savaites, tad parapijiečiai gausiai susirinko į pamaldas⁶⁴. 1830 m. rugsėjo 5 d., sekmadienį, pirmoje dienos pusėje jis sakė pamokslą vokiečių kalba, po pietų – lenkų. Rinkimai vyko tą pačią dieną. Nors lietuvių kalbos mokėjimas, kaip minėta, buvo viena iš būtinų sąlygų, kurią kėlė kone dešimtmetį kunigo intensyviai ieškoję marijampoliečiai, tądien klausimas, ar K. Langeė moka lietuviškai, nekilo. Jis buvo vienintelis kandidatas, tad labai galimas dalykas, kad atmetus jo kandidatūrą bendruomenė dar ne vienerius metus būtų likusi be ganytojo. Tokia ateities perspektyva parapijos tarybos, akivaizdu, netenkino. Jos sprendimas K. Langeėi buvo palankus – kandidatūrai pritarta vienbalsiai⁶⁵. Po metų, 1831 m. spalio pabaigoje K. Langeė Konsistorijoje išlaikė antrąjį egzaminą ir buvo išventintas į kunigus. 1831 m. lapkričio viduryje jis pradėjo savo kunigišką tarnystę Marijampolės evangelikų liuteronų bendruomenėje. Pasaulietinė valdžia K. Langeę kaip evangelikų liuteronų kunigą patvirtino 1832 m. kovo viduryje⁶⁶. Taip prasidėjo kone porą dešimtmečių trukusi K. Langeės tarnystė Marijampolės EL parapijoje.

Iš čia aptariamų kunigų paskyrimo istorijų painiausia yra pirmojo Garliavos parapijos kunigo, jau minėto Augusto Borkenhageno, pirmųjų tarnystės metų istorija. Steigiant parapiją buvo numatyta, kad metinis atlyginimas – 600 lenkiškų auksinų per metus – kunigui bus mokamas iš valstybės išdo. Kunigo įvesdinimo į Garliavos parapijos kunigo tarnystę aprašymas, analogiškas kunigo K. Langeės įvesdinimo į pareigas

⁶³ Pažyma apie Marijampolės kunigo Langeės elgesį (be datos), AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1341, k. 734.

⁶⁴ Parapijos tarybos pažyma apie 1830 09 05 vykusius kunigo rinkimus, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1340, l. 140–142.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Pažyma apie Marijampolės kunigo Langeės elgesį, AGAD, zesp. 190, CWW KP, sygn. 1341, l. 735.

pasakojimui, nėra išlikęs. Iš Garliavos EL parapijos tarybos 1825 m. gruodžio 2 d. rašto Lenkijos karalystės vietininkui aiškėja, kad J. Godlevskis, pakvietęs A. Borkenhageną kunigo tarnystei 1821 m. rugpjūtį, tąkart atitinkamoms valdžios institucijoms buvo pateikęs visus jo įvesdinimui į šias pareigas būtinus dokumentus, tačiau neaišku, dėl kokių priežasčių jis nebuvo įvesdintas⁶⁷. Parapijos tarybos narių manymu, Tikybų ir viešojo švietimo vyriausybinių komisija, nepaisant to, kad dėl kunigo įvesdinimo į tarnystę procedūros su ja buvo susirašinėjama, apsimetė nieko nežinanti⁶⁸. Dėl to kunigo A. Borkenhageno tarnystė laikyta neteisėta, jam ne tik nė karto nebuvo išmokėtas atlyginimas iš valstybės išdo, bet galiausiai 1824 m. vasarą buvo uždaryta ir bažnyčia. Parapijos taryba nematė kitos išeities, kaip tik kreiptis į Lenkijos karalystės vietininką. Aukščiausios valdžios atsakymas nėra žinomas, tačiau aplinkybė, kad A. Borkenhagenas liko patarnauti Garliavos parapijiečiams, leidžia manyti jį buvus teigiamą. Tikėtina, kad A. Borkenhageno įvesdinimo į Garliavos EL parapijos kunigo pareigas procedūra buvo atlikta ne anksčiau kaip 1826 m., taigi vertinant iš laiko perspektyvos A. Borkenhagenas beveik penkerius metus Garliavos EL parapijos kunigo pareigas ėjo nelegaliai. Kita vertus, akivaizdu ir tai, kad praleista parapijos kunigo tarnystės įteisinimo procedūra Garliavos atveju netapo pretekstu kvestionuoti parapijiečiams šio kunigo teiktų patarnavimų teisėtumo.

Tarp analizei pasirinktų Užnemunės EL parapijų išskirtinis yra Šakių parapijos atvejis. Kunigo nuolatinei tarnystei paskyrimo reikalai čia klostėsi neįprastai sklandžiai: parapijiečiai kunigą išrinko 1843 m. vasarą, tą pačią dieną, kai buvo pašventinta parapijos bažnyčia. Juo tapo tuo metu Plocko superintendente padėjėjo pareigas ėjęs Ferdinandas Augustas Varanavičius (Ferdynand August Woronowicz)⁶⁹. Gimęs 1809 m. barono T. Keudellio dvaro ekonomo Stanislovo Varanavičiaus šeimoje, iki tėvams 1811 m. persikeliant į Prūsiją jis Šakiuose praleido pirmuosius vaikystės metus. Baigęs teologijos studijas Karaliaučiaus universitete ir 1835–1836 metais išlaikęs kunigui būtinus egzaminus, keletą metų F. A. Varanavičius dirbo privačiu mokytoju, ėjo mokytojo ir kantoriaus tarnystę Vilhelmsburge (Wilhelmsburg, po 1937 m. – Hamburgo dalis). Čia besidarbuodamas 1842 m. vasarą jis sulaukė barono Gustavo Keudellio kvietimo atvykti į Šakius. F. A. Varanavičius tąkart naujai įsteigtos parapijos parapijiečiams per pamaldas pamokslą sakė vokiečių ir lietuvių kalbomis. Kvietimą priimti ir kandidatuoti į Šakių parapijos kunigus jis apsisprendė dar tebeviešėdamas gimtinėje⁷⁰. Daugiau nei tris dešimtmečius trukusi F. A. Varanavičiaus tarnystė (jis mirė 1877 m.)⁷¹

⁶⁷ 1825 12 02 Garliavos EL parapijos tarybos raštas Lenkijos karalystės vietininkui, AGAD, f. 190 CWW KP, sygn. 1335, l. 110–117.

⁶⁸ Ibid., sygn. 1335, l. 115–116.

⁶⁹ 1843 07 17 / 29 Plocko evangelikų vyskupijos superintendente raštas Generalinei evangelikų konsistorijai, AGAD, f. 190 CWW KP, sygn. 1366, l. 242.

⁷⁰ 1843 07 17 / 29 Ferdinando Augusto Varanavičiaus gyvenimo aprašymas, AGAD, f. 190 CWW KP, sygn. 1366, l. 17–19.

⁷¹ 1877 03 05 Varšuvos evangelikų liuteronų konsistorijos raštas Kitatikų dvasinių reikalų departamentui, AGAD, f. 190 CWW KP, sygn. 1367, l. 234.

Šakių EL bažnyčioje leidžia teigti, kad parapijos steigėjo Gustavo Keudellio iniciatyva dėl kandidato į parapijos kunigus visiškai pasiteisino.

Išvados

Analizuotų EL parapijų įsteigimo istorija atskleidė steigimo modelių įvairovę ir rodo mecenatystės vaidmenį naujų parapijų steigimo procese. Iš analizuotų trijų parapijų dvi (Garliavos ir Šakių parapijos) buvo įkurtos privačios iniciatyvos dėka, joms skyrus privataus asmens lėšų. Paradoksas, bet katalikų tikėjimą išpažinusio bajoro pastangos steigti EL parapiją buvo kur kas rezultatyvesnės (Garliavos atvejis) nei liuteronų tikėjimą išpažinusios giminės (Žemojo Gelgaudiškio ir Šakių atvejis). Atliktas tyrimas patvirtina hipotezę apie tikinčiųjų bendruomenės svarbą kuriant naujas parapijas. Parapija buvo steigiama tik nustačius, kad potencialūs parapijiečiai galės nuosekliai savo lėšomis prisidėti prie deramo naujos bažnytinės administracinės struktūros funkcionavimo. Analizuotas Marijampolės EL parapijos genezės atvejis patvirtina vietos EL bendruomenės aktyvumo svarbą parapijos įsteigimo procese. Būtina parapijos įsteigimo sąlyga analizuotu laikotarpiu buvo parapijiečių gebėjimas finansiškai prisidėti prie parapijos išlaikymo kaštų. Argumentuotam atsakymui apie Užnemunės regione vyravusius EL parapijų steigimo modelius reikėtų platesnės imties tyrimų.

Tyrimas teikia pagrindą kvestionuoti istoriografijos teiginį apie žymų Prūsijos valstybės įnašą XVIII–XIX a. sandūroje Užnemunės regione steigiant EL parapijas. Naujosios Rytų Prūsijos provincijos laikotarpiu Užnemunės regione nebuvo įkurta nė viena nauja EL parapija. EL parapijų tinklo genezė XIX a. vienareikšmiškai sietina su Lenkijos karalystės laikotarpiu ir privačia Lietuvos bajorų iniciatyva. Užnemunės regiono atvejis leidžia manyti, kad maksimaliai remti EL parapijų tinklo plėtrą Lenkijos karalystės valdžia nebuvo suinteresuota.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. Błaszczyk, Grzegorz. *Żmudź w XVII i XVIII wieku. Zaludnienie i struktura społeczna*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1985.
2. ——. *Herbarz szlachty żmudzkiej*. T. 2. Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2015.
3. Janulaitis, Augustinas. *Užnemunė po Prūsais 1795–1807. Istorinis ir teisės ir politikos tyrinėjimas*. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1928.
4. „Die deutsche evangelisch-lutherische Gemeinde in Mariampol“. In *Bilder aus der Geschichte des evangelischen Deutschums in Litauen*. Vol. 1, 81–86. S. l., 1964.
5. „Ev.-luth. Kirchengemeinde in Schaken“. In *Bilder aus der Geschichte des evangelischen Deutschums in Litauen*. Vol. 1, 109–110. S. l., 1964.
6. Gastpary, Woldemar. *Historia protestantyzmu w Polsce od połowy XVIII w. do I wojny światowej*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 1977.

7. Holsche, August Carl. *Geographie und Statistik von West-Süd- und Neu-Ostpreußen: nebst einer kurzen Geschichte des Königreichs Polen bis zu dessen Zertheilung: nebst einer Chartre von West-, Süd- und Neuost-Preußen*. Bearbeitet und herausgegeben von A. C. von Holsche. Berlin: bei Friedrich Maurer, 1804.
8. Jemielity, Witold. „Ewangelicy we wschodnim rejonie Królestwa Polskiego“. *Prawo Kanoniczne: Kwartalnik Prawno-Historyczny*. T. 46, Nr. 3–4 (2003): 111–170.
9. Katilius, Algimantas. *Katalikų dvasininkų rengimas Seinų kunigų seminarijoje (XIX a. – XX a. pradžia)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2009.
10. Kneifel, Eduard. *Die evangelisch-augsburgischen Gemeinden in Polen 1555–1939*. Vierkirchen über München: Hohenloher Druck und Verlagshaus Gerabronn-Crailsheim, 1971.
11. —. *Die Pastoren der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen. Ein biographisches Pfarrebuch mit einen Anhang*. Niederbayern: Freimund-Druckerei in Neuendetellsau bei Ansbach, Bayern, 1967.
12. Krajewska, Hanna. Akta kancelarii Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Archiwum Głównym Akt Dawnych. In *Archeion*. T. LXXXVIII, 87–99. Warszawa-Łódź, 1990.
13. Kviklys, Bronius. „Vilkaviškio vyskupija“. In *Lietuvos bažnyčios*. T. 2. Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1982.
14. Marijampolietis. „Marijampolė“. *Lietuvos evangelikų kelias* 21–22. 1939 m. liepos 16 d.
15. Mencil, Tadeusz. „Godlewski Józef“. In *Polski Słownik Biograficzny*. T. 8, 177–179. Wrocław-Kraków-Warszawa, 1959–1960.
16. Miškinis, Algimantas. *Marijampolės miestas iki 1940. Istorija ir architektūra*. Vilnius: Mintis, 1995.
17. —. *Šakiai 1599–1999*. Marijampolė: Ramona, 1999.
18. Moeller, Friedwald. *Altpreußisches evangelisches Pfarrebuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945. Bd. 1: Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*. Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V., 1968.
19. Prašmantaitė, Aldona. „Die Evangelischen Kirchen Litauen 1795–1918. In *Die reformatorischen Kirchen Litauens. Ein historischer Abriss*, 137–172. Herausgegeben von Arthur Hermann und Wilhelm Kahle. Erlangen: Martin-Luther-Verlag, 1998.
20. —. „Parafia ewangelicko-augsburska w Szakach w XIX wieku“. In *Europa Wshodu i Zachodu*, 42–45. Poznań, 1998.
21. —. „Lietuvos evangelikų Bažnyčių istorijos bruožai XIX a.“ In *Lietuvos evangelikų bažnyčios. Istorijos metmenys*. Sud. Arthur Hermann, 163–220. Vilnius: Baltos lankos, 2003.
22. —. „Užnemunės evangelikų parapijų tinklas XIX a.: pagrindinės raidos tendencijos“. In *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*. Sud. Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, 98–107. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.
23. —. „Die Lutherische Gemeinde in Marijampolė im 19. Jhd.“ *Annnaberger Annalen* 28 (2020): 6–25.
24. Totoraitis, Jonas. *Sūduvos Suvalkijos istorija*. I d. Kaunas: Spindulio bendrovės spaustuvė, 1938. Antras (fotografuotinis) leidimas su prof. Antano Tylos pratarne. Marijampolė: Piko valanda, 2003.
25. „Ukaz Jego Cesarsko-królewskiej mości, wydany w przedmiocie ustanowienia oddzielnych konsystorzów dla wyznań: Ewangelickiego i Reformowanego w Królestwie Polskim 1849 r. dn. 8/20 lutego“. In *Dziennik Praw*. T. 42, 3–5. Warszawa, 1849.
26. „Ustanowienie Jeneralnego Konsystorza Ewangelickiego na całe Królestwo Polskie 1828 r. dn. 14 / 26 lutego“. In *Dziennik Praw*. T. 12, 43–51. Warszawa, 1828.
27. Archiwum Główne Akt Dawnych, Zespół 190, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego.

Aldona PRAŠMANTAITĖ
Lithuanian Institute of History, Lithuania

EVANGELICAL LUTHERANS OF UŽNEMUNĖ IN THE NINETEENTH CENTURY: AN OUTLINE OF THE GENESIS OF THE PARISH NETWORK

S u m m a r y

The article examines the algorithm of the establishment of evangelical Lutheran parishes network in the Užnemunė region in the 19th century on the basis of the historiography of the topic and primary sources. The research carried out provides a pretext for questioning the historiography statement about the significant contribution of the Prussian state to the establishment of evangelical Lutheran parishes on these lands. During the period of the province of New East Prussia, not a single new evangelical Lutheran parish was established in the Užnemune region. The genesis of the network of evangelical Lutheran parishes in the 19th century in the Užnemunė region is unequivocally related with the private initiative of the Lithuanian nobility in the period of the Kingdom of Poland. The conducted research confirmed the working hypothesis about the importance of the community of believers in the creation of new parishes. The parish could have been founded only after it was discovered that potential parishioners would be able to contribute at their own expense to the proper functioning of this ecclesiastical administrative structure. The cases examined in the article presuppose the significant contribution of private patronage to the process of establishing new parishes during the period of the Kingdom of Poland. An analysis of the circumstances of the establishment of evangelical Lutheran parishes in the Užnemunė region chosen for the study shows that there were various models of establishment. An argumentative answer about the prevailing models of the establishment of evangelical Lutheran parishes in the Užnemunė region would require a broader study.

KEYWORDS: Užnemunė region, evangelical communities, evangelical Lutherans, network of parishes.

Aldona PRAŠMANTAITĖ – istorikė, habilituota humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių interesų sritys – krikščionybės, kultūros ir švietimo istorija naujaisiais laikais. Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tiltu g. 17, LT-01101, Vilnius. El. paštas aldona.prasmantaite@istorija.lt.

Aldona PRAŠMANTAITĖ – a historian, habilitated doctor of humanities and senior research fellow at the Department of 19th Century History at the Lithuanian Institute of History. Main research interests: history of Christianity, culture and education in the late modern period. Address: Lithuanian Institute of History, Tiltu g. 17, LT-01101, Vilnius, Lithuania. E-mail aldona.prasmantaite@istorija.lt.